

A falusiak, így a sárkeresztesiek az öngyújtót mégsem a dohányárusoktól vásárolták. Hanem iparosok, főleg székesfehérváriak által, házilag készített *réz öngyújtókat* használtak. Ezekhez olcsóbban juthattak hozzá. A fényes rézeszköznek ráadásul némi presztízserő is volt. A benzín a réztartályból áramlott ki, és a tűzkő szikrája gyújtotta meg.

A tűzkő a kvarc egyik változata, melyhez vásárokon olcsóbban lehetett hozzájutni, mint az árudákban. A két világháború között állítólag Csehszlovákiából csempészték be. Felnőtt férfiak titkon árusították a vásári sokaságban. Odaléptek a dohányosok csoportjához, halk, sziszegő hangon ajánlották árujukat: „*Tűszkü, tűszkü!*” A sárkeresztesi hagyományba tartozó adoma szerint, ilyenkor előfordult, hogy hivatalos személy kérdezett rájuk: „*Mit beszél maga, mit árul maga?*” A válasz már készen volt: „*Én semmit, csak azt mondtam, hogy küszködünk, küszködünk!*” Vélhetően ez is vándoradoma, illetőleg a csempészek árultak az egész nyelvterületen azonos módon. Ugyanis Lászlóffy Aladár (1937–2009) erdélyi író *A pokolban is egy malomban őrlünk* c. esszéjében is felbukkant. A magyarság sorsára utalva írta: „*Küszködünk egyszóval. Így vágta ki magát a csempész tűzkő-árus is a háború utáni infláció idején, amikor valami rendőr-féle rákérdezett a félhangos hadarására: tűzkő-tűzkő-tűzkő.*”¹³

A XX. század első harmadának sárkeresztesi öregjei az öngyújtót nem szerették, nem is használták. A minden érdes felületen lángra kapó, meggyulladó gyufa volt az eszközük. Ősibb megoldásként pipázáshoz a tűzhelyről nyertek lángot, parazsat. A kerges kezű öregek közt volt olyan is, aki két ujjával egy pillanatra fel tudta csípni a parazsat és gyorsan a pipájába tette. A II. világháború után Sárkeresztesen is széles körűvé, mondhatni általánossá vált a bolti gyufa használata.

A cigaretta *pödrése* fokozatosan szorult vissza. A cigarettázók már 1945 előtt megismerkedtek a készen kapott Honvéd szivarka kényelmével. Így az 1950-es években mind többen tértek rá az egy-egy doboznyi cigaretta vásárlására. Az 1959-es tsz-szervezésig 3 márka terjedt el a községben. A Kossuth cigaretta 1948-tól, a legerősebb dohányosok számára a Munkás 1945-től volt kapható. Az 1921 és 1945 között már gyártott, de a faluban még nem szívott Symphonia az újragyártásától, 1957-től átmenetileg a legnépszerűbb lett. A tsz megszervezésével (1953, illetve 1959) a parasztember rendelkezésére álló saját földterület és az idő összezsugorodott. Alig maradt mód, lehetőség a titkolt dohánytermesztésre. Ezek a körülmények is hozzájárultak a tiltott tevékenység visszaszorulásához.

9. Megállapítható, hogy a dohánytermékek termelése, fogyasztása terén a mindenkori állami szabályozással szemben erőteljes törvényrontó jogszokások éltek. A jogszokások illetően alkalmazásával a közösség egyetértett vagy azt hallgatólagosan tudomásul vette. Az egyéni elhatározást, cselekedetet a közösség szentesítette.

Gelencsér József

XX. századi változások a Sárköz táncéletében

Malonyay Dezső és csapata a XX. század első évtizedében járt a Sárközben. Vizsgálva, tanulmányozva az itt élő emberek életét és népművészetét, a táncokról is készítettek feljegyzéseket. Az 1912-ben megjelent *A magyar nép művészete* című sorozat negyedik kötetében olvashatunk a női táncokról. A leírásból sok mindent megtudhatunk a táncélet akkori állapotáról.

Virágkorát élte még a *játszó*, a sárközi emberek vasárnap délutáni időtöltése, mely eseménye volt a falu teljes lakosságának. Helyszíne korábban a templom piaca volt: „... *régen, itt gyülekeztek a délutáni könyörgés után, külön a férfiak, külön a nők és külön a lányok, külön a férfiak asszonyai*”. (1) Amikor Malonyaiék ott jártak, akkor már a kocsmá mellett volt a *játszó*: „*Mondják, azért hagyták el a templom piacát, mert akadt olyan sivárabb kedvű lelkipásztor, akinek nem tetszett a templom árnyékában üzött vigalom.*” A múlt század hatvanas éveiben megkérdezett decsi adatközlők (Pusztai Tóth Sára, Békás Jánosné) elmondása szerint a falu melletti síkon volt a *játszó*. A nóta is erre utal: „*Lesütött a nap a síkra...*”

A *játszó* az egész falu eseménye volt: „*Eljönnek a bandák, négy, öt, tíz leány, a fiatal menyecskék, a fiatal anyák, karjukon a kicsi lelköm-aranyom, jönnek az öreg szülők is, de még a kis leánykák is jönnek,*

¹³ Lászlóffy Aladár: *A pokolban is egy malomban őrlünk*. HÍD 2001/6-7. 607-608.

már fölpártázva, csillegőt tanulni.” (1) Fórum volt, ahol minden korosztály megtalálta a helyét. A lányok játszottak, és itt tanultak meg táncolni. A táncot, amit jártak, *csillegőnek, babázónak, lépőnek* nevezték. De valójában nem is tartották ezt táncnak. „*Nem is tánc ez! Ősi szertartás maradáka, pogány elejünk istentiszteleti szertartásának a lelke él még ma is a csillegőben, a lépőben, meg az ugrósban, amit a sárközi fehérnép táncol. Csak a fehérnép, férfi közöttük nappal soha.*” (1) A sárközi falvakban nagybőjt idején is *karikáztak*. A szépen felöltözött lányok *karikába* álltak, „... *a leánysereg összefogózza nagy kört képezett, a bús nóták mellett énekelve lépegetett lassú mozgással.*” (2) A kör mindig a nap mozgásával egy irányba haladt. Hosszú ideig járták a *lépőt*, 11 szótagos 5/8-os dallamokat énekeltek, melyekhez számtalan lírai szöveg kapcsolódott. Ezeknek a dallamoknak sajátos funkciója volt, hogy csak a *karikázóhoz* kapcsolódtak. Mai napig őrzik azt a régies állapotot, amely megelőzte az új népdalstílus kialakulását. Dallamát, szövegét csak az öt sárközi falu lakói ismerték. A *lépőt* csak rövid időre szakította meg a *csárdás*, illetve a *futó*. A tánc szerkezete az új stílus kialakulása előtt minden bizonnyal kétrészes volt. A *lépőt* rövid *futó* követte, amit 7, 8 szótagos egyenletes lüktetésű dudanótákra táncoltak. A *csárdás* a XIX. század második felében, vagy inkább a vége felé ékelődött be a két korábbi alkotórész közé. Zenei anyaga az új stílusú népdalkincsből táplálkozik, többnyire tripódikus, 4/4-es ütemű, és a szöveghez alkalmazkodó pontozott ritmus a jellemző. A lányok saját énekükre táncoltak, e táncnak hangszeres zenekísérete nem volt.

A *játszó* mint a falu ünnepnapjainak meghatározó jelensége az első világháború idején elvesztette jelentőségét, és a húszas évek elején kiment a divatból. A hatvanas évek idős adatközlőinek saját emléke már nem volt, csak a *szülikék* elbeszélései alapján beszéltek róla. A *karikázó* továbbélésére azonban akadt alkalom. Járták a *lépőt* a kocsma udvarában, vagy a szőlőörzés alkalmával. A tánc megmaradt, a XX. század közepén felerősödött néprajzi gyűjtések alkalmával még sikerült néhány kései változatát filmen is rögzíteni. Manapság pedig a helyi népi együttesek éltetik tovább. Sok néptáncgyűttes műsorán is szerepel, sajnos legtöbb alkalommal eltorzítva, formális elemekre koncentrálna, figyelmen kívül hagyva az eredeti tartalmat.

„*A férfitáncok legrégebbi rétege a kanásztánc típusú virtuóz szólótánc volt. A húshagyókor tartott farsangi mulatságon a kanászok mulatozás közben bottal, illetve fokosbaltával járták a táncot: kézben tartva, láb alatt átadogatva, és a földre tett botokat átugrálva.*” (3) Ennek azonban már csak halvány emléke maradt meg a múlt század derekára. Az eszközös táncok kései maradáka a lakodalmakban megjelenő *szakácsasszonyok tánc*. Ez motivikailag nagyon elszegényedve, de akár még a mai napig is tetten érhető. Az *ugrós* tánc típus azonban életképesnek bizonyult, és a filmezések idejében még változtatott formában élt. Jellemzője, hogy minden formában, szólóban, párosan és csoportosan is táncolták. Körben kézfogással, kigyózásszerűen haladva, férfiak és nők egyaránt. Jellemző forma a csillag alakban történő kézfogás. A kísérezene régi stílusú kanásztáncdallamokból áll, amit általában énekeltek is. A tánc motívikája változatos. Általában kétmegyedes elemekből álló kettő-, három-, sőt négyrészes összetett motívumokat is táncoltak. Ez az állapot azonban a társadalmi változások következtében erősen megkopott. Az ötvenes években még nagyon sok ember anyanyelvüként tudta használni a táncot, amit még természetes úton tanult meg. A háború utáni években a régi táncalkalmak megfogyatkoztak, a népviselet kikopott a mindennapi gyakorlatból. Az 1948 után kibontakozó néptáncmozgalom látszólag segítség volt a táncok továbbélésére, de valójában okozója volt a sematikus válásnak. Az akkor még élő, és a színpadon is jelenlévő nagy mesterek – Fülöp Ferenc, K. Kovács János, Bóli János – nem tudtak példaképek lenni. A két világháború közötti időben a tánc fokozatosan kikopott az emberek életéből, 1945 után pedig visszaszorult a színpadra.

A tánckezdő férfiszólónak még a hatvanas évek elején is – igaz szórványos, de – kitűnő példáját lehetett látni Decsen és Sárpilisén. Korábban általánosan létezhetett, „*mert ahol már kihalt is, az idősebbek a csárdás első lassú részét verbunknak nevezik.*” (3) Ezek a táncok „*a nyugati dialektus kötetlen szóló-verbunkjainak legszebb változatai. Érződik rajtuk az új magyar táncstílust átható népi-nemzeti íz, a múlt századi verbunk, sőt a tánciskolás műmagyar táncok megtermékenyítő hatása is.*” (4) Szerencsére az utolsó képviselő táncát megőrizte a filmszalag, és lehetséges az újratánítás, az újratanulás, mert manapság már csak a színpad az a tér, ahol tovább lehet éltetni.

A *csárdás*, a legújabb stílus a XX. század elején élhette virágkorát. Korábban a *verbunkhoz* kapcsolódó lassú rész motívumkince eléggé szűkszavú, ám a *friss* annál gazdagabb. Látva a sárpilisí Bóli János táncát, magam is tanúja lehettem még a hatvanas évek elején. Szomorú tény, hogy a hiteles adatközlőtől senki sem tudta megtanulni. Továbbéltetése, újratánítása csak a ránk maradt filmfelvétel alapján, szakszerű és lelkiismeretes elemző munkával lehetséges.

A XX. század első évtizedében a sárközi emberek életének szerves része volt az ének és a tánc. A megszületett gyermek az első dalt, és az első táncos lépéseket a *szülikétől* tanulta. A faluközösségben és

a családok életében is egymást követték a táncos alkalmak. A lányok még nagybőjt idején is *karikáztak*. A két világháború megviselte az emberek lelkét, életükben egyre kevesebb lett a tánc. A sárközi parasztgazdaságokra nagy hatással volt a polgárosodás. Gazdagon virágzott a nők népviselete, de a férfiak már polgári ruhában álltak a fényképezőgép elé.

Már az első világháború előtt megjelent a sárközi falvakban a tánciskola. A falusi ember nehezen fogadja, de mégis terjednek az izléstelennek tartott városi táncok, „*gondoljunk a városiasan öltözött legényekre, amint a népies ruhába öltözött lányokat átölelve elcsoszogják ezeket a táncnak nevezett, egyéni-ségüktől oly idegen táncmozdulatokat.*” (3) A *polkát*, a *bostont*, a *foxot*. E táncok megjelenésével megszűnt a hagyományos táncok egyeduralma. A falusi kocsmákban és egyéb tánchelyeken is háttérbe szorultak a régi sílusú táncok és a *csárdás* is. A tánckezdő férfiszóló, a *verbunk* szinte teljesen kiszorult a mindennapos gyakorlatból. Külön szerencse, hogy az ötvenes évek közepére még maradt hírmondó a decsi Fülöp Ferenc, és a sárpilisi K. Kovács János személyében. A tánciskolákkal terjedő műmagyar táncok hatása még ma is visszaköszön a szüreti mulatságokon bemutatott alkalmi táncok formájában és a megmaradt *verbunkban* is.

A helyi hagyományra hatással volt az 1931-ben megjelent Gyöngyösbokrétá mozgalom. A bokrétások látták más vidékek táncait, a színpadi jelenlét az előadásmódban eredményezett apróbb változásokat, új dalokat hoztak haza. Tevékenységük nyomán a táncok a színpadi formában éltek tovább. A XX. században a faluban is megjelent a film, és különösen a táncoló dzsentrik mulatós figurái megfertőzték a táncot. Megjelent a *rezgőcsárdás*, amely karakterében elüt a sárközi emberek mozgásvilágától.

A második világháború után megjelent mozgalmak fellendítették a táncolási kedvet. Lehetővé vált a néprajzi filmezés, amely szinte az utolsó pillanatban történhetett, de még volt alkalom arra, hogy értékes elemeket dokumentáljon. Minden sárközi faluban alakult népi együttes vagy táncscsoport. Az akkor színpadra lépő idősebb korosztály még értékes, szinte archaikus elemeket is táncolt. A korábban már említett mesterek adták a példát, de – sajnos – szakértelem hiányában táncukat nem tudták továbbadni. Megjelentek a budapesti instruktorok, akik jó szándékkal akartak segíteni, de idegen elemeket is tanítottak és a színpadra emelés közben akaratlanul is torzították a hagyományos mozgást. A mozgalomban nagyon felületes ismeretek alapján készültek színpadi összállítások, amelyek hamis képet mutatnak. Tisztelet a kivételnek, de ez a megállapítás még ma is igaz. Készült olyan sárközinek nevezett koreográfia, amely a mozgalom közhelygyűjteménye és a sárközi emberhez semmi köze.

Az utóbbi évtizedekben a sárközi emberek életmódja jelentősen megváltozott. Az életből kikoptak a hagyományos táncalkalmak. Eltűntek a zenekarok, amelyek a hagyományos táncokhoz szolgáltatták a zenét. A népművészeti örökség gazdag, méltán része a Szellemi Kulturális Örökségnek. A sárközi emberek büszkéek az értékeikre. A hímzés, a szövés, a viselet továbbéltetése tiszteletre méltó. Ám azt nem hajlandók észrevenni, hogy szakértelem híján a táncok elkorcsosulnak. Minden településen van táncscsoport vagy hagyományörző együttes, néhol még kettő is. Ám a táncok újratanítása felületes. Megfelelő szaktudás hiányában többnyire csak közhelyszerűen jelenik meg a színpadon. A régmúlt vagy napjaink mozgalmi divatjai nem segítik az értékek megőrzését.

A XX. században bekövetkezett legnagyobb változás a paraszti gazdálkodás és a hagyományos faluközösség felbomlása. Ennek következtében gyökeresen megváltozott az életmód. A tánc és az ének kiszorult a mindennapokból. Ha értékeinket őrizni akarjuk, azokat újra meg kell ismerni és képzett szakemberek segítségével újratanítva őrizni kell!

Szabadi Mihály

Felhasznált irodalom. *Malonyay Dezső*: 1. A magyar nép művészete. IV. A dunántúli magyar nép művészete. Franklin-Társulat, Bp., 1912. 59.; 2. *Martin György*: A magyar körtánc és európai rokonsága. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 84.; 3. *Katona Imre*: Sárköz. Gondolat Kiadó, Bp., 1962. 194–195.; *Martin György*: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. Népművelési Propagandairoda, Bp., 1982. 174.